

ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ինչպես պերճախոս կերպով վկայում են պատմական, ճարտարապետական, հնագիտական, աշխարհագրական, երկրագործական հարուստ ու բազմազան տվյալները, իրենց, զորավոր փաստերը, պատմական Հայաստանի Արցախ-Ղարաբաղ ընդարձակ նահանգի տարածքը անհիշելի ժամանակներից ամբողջովին հայաբնակ է եղել:

Հետագայում, բարբարոսների արշավանքների ժամանակաշրջանից հետո, Արցախ-Ղարաբաղի նահանգի արևելյան-առաջատար նային որոշ հատվածներում բնակություն են հաստատել լոզլոր, անասնապահ բարբարոսները: Վերջիններս բնակության հաստատման վայրը հիմնականում համապատասխանում է Ֆուտ-Արախայան գաղտավայրի շուրջ-առաջատար նային հատվածին, որը հարմար էր որպես ձմեռային արտավայր ոչխարաբուծության համար:

Այժմյան Արցախի Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզը, ինչպես ամբողջ Արցախ-Ղարաբաղը, իր կազմավորման սկզբից էլ, ամբողջապես հայաբնակ է եղել: Բարբարոսների, արաբների, պարսիկների, թուրքերի պարբերաբար կրկնվող ավերիչ հարձակումների հետևանքով նախախորհրդային ժամանակաշրջանում ինչպես ամբողջ Արցախի, այնպես էլ այժմյան Արցախի Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզի բնակչության տեղաբաշխման մեջ ըզրգայի տեղաշարժեր են կատարվել, բազմիցս ավերվել են բնակավայրերը, կառուցվել են նորերը: Հատկապես հարավային մասերում բնակավայրերի հետ միասին ավերվել ու զրկվել են նյութական, ճարտարապետական մշակույթի հարստությունը: Այդ հարձակումների հետևանքով բնակչության մեծ մասը հարավային մասերից տեղաշարժվել է դեպի նախալեռնային համեմատաբար զովաբանապես տեղերը, անտառները: Այս վայրերում էլ զարբանակները ճորտ են հիմնել բնակավայրեր, կառուցել ամրոցներ, եկեղեցիներ: Նախկինում շատ բիշ, բայց նկատելի փոխվել է նաև ազգային կազմը: 18-19-րդ դարերում Միրի տափաստանից տեղափոխվել է Նուրի Բաղամուս բնակեցվել են բարբարոս (աղբերակների), ներկայիս Մարտակերտի ու Մարտունու շրջաններում բնակեցվել են Ռուսաստանից ահաբեկված ուսուցիչները: Իսկ Մարտակերտի շրջանի Մեծման գյուղում մշտական բնակություն են հաստատել հույներ, որոնք հեռավորվել են այստեղ, որպես հանրազրույցահանման մասնագետներ:

1921 թվականի տվյալներով, մարզի այժմյան տարածքի բնակչության 94,4 տոկոսը կազմել են հայերը, մնացածը՝ 5,6 տոկոսը կազմել են մյուս ազգությունները:

Սակայն պատմական Հայաստանի ամբողջապես հայաբնակ և ինքնուրույնությունը մշտապես պահպանած նահանգի՝ Արցախի բնակչության ազգային կազմի, անի, սոցիալ-տնտեսական զարգացման օրինաչափ փոփոխություններն ու զարգացումը բուն կերպով խախտվել է Արցախը Աղբերակները բռնակցելու հետևանքով:

Ձևականորեն ինքնավարություն ունեցող Արցախի Ղարաբաղում Աղբերակների շրջանում գեղավարների խնամով վարած Բաղամուսյան շրջանի ընդհուպ մինչև 1984 թվականը մարզը հայաբնակ էր: Չէին ստեղծվում սոցիալ-տնտեսական, ազգային-մշակութային տարակական պայմաններ, օրի նետվանքով հայ երիտասարդները ստիպված հեռանում էին մարզից, իսկ երկրի այլ Բաղամուսյան մեկնածները ավարտելուց հետո առաջատար տեղ չէին կարող զբաղվել իրենց երկրամաս:

հայ բնակչություն ունեցող մարզից ազգամասնապես է թափվել 45 հազար երիտասարդ, որից 22,5 հազարը զոհվել է: Ի դեպ, Միության ազգային ոչ մի ինքնավարությունից զինակազմությունը այսպիսի բարձր տեսակարար կշիռ չի ունեցել և մեր «աղբերակների եղբայրները» այս հանգամանքը ևս մասնավոր չափով օգտագործել են մարզը հայաբնակելու համար:

Ելե՛նք, որ այդ ժամանակաշրջանում (1939-70 թթ.) մարզի բնակչության բնական անբավարար թափանցումը է եղել: Մասնավորապես, 1955 թ. հազար մարդու բնակող բնական անբավարար կազմով է 25,1, 1956 թ.՝ 28,8, 1957 թ.՝ 29,8, իսկ 1959-1961 թվականներին՝ 32 մարդ: Այս ցուցանիշները խորհրդային Միության շահանքներով առավել բարձրներից էին: Չնայած դրան, 1959 թ. մարզի բնակչության բնական 1939 թ. համեմատությամբ պակասել է 20,4 հազարով: Միևնույն ժամանակ վերջին 40 տարվա ընթացքում աղբերակների բնակչությունը 14,1 հազարից հասել է 37,3 հազարի, այսինքն ավելացել է 23,2 հազարով, իսկ ռուս բնակչության բնակչությունը՝ 3,2 հազարից կրճատվել է, դարձել է 1,3 հազար:

Արցախի Ղարաբաղի բնակչության ազգային կազմի ու թվի զգալի փոփոխությունները կատարվեցին 1988-90 թթ. Սուվգայիթում բռնկված, Գանձակում և Աղբերակների հայաբնակ մյուս վայրերում հայ բնակչության նկատմամբ աղբերակների բարբարոսների կողմից սանձազերծված ցեղասպանության հետ կապված: Այդ հանրապետությունում իրականացված վաղաքիզմի հետևանքով զոհվել են մեծ թվով հայեր: Ավելի քան 230 հազ. հայեր Աղբերակներից ստիպված են եղել տեղափոխվել Հայաստան, հարյուր հազարավոր մազապուրծ հայեր էլ տեղափոխվել են իսկույն այլ շրջաններ: Այդ իրադարձությունների հետ կապված ավելի քան 20 հազար հայ էլ Աղբերակներից տեղափոխվել են Արցախի Ղարաբաղ: Այժմ հայերի տեսակարար կշիռը որոշ չափով բարձրացել է և հասել շուրջ 80 տոկոսի:

Ի դեպ, սոցիալ-տնտեսական, մշակութային նորմալ պայմաններ լինելու դեպքում ամենա-

համեստ հաշվարկներով այժմ հայկական այս ինքնավար մարզի բնակչությունը պետք է կազմեր 500-550 հազ. մարդ: Սակայն վերը նշված պատճառներով Ղարաբաղի երիտասարդությունը ստիպված մինչև 1950-ական թվականների սկզբները հիմնականում մեկնում էր դեպի Բաֆա, Միրին Ասիա, Հյուսիսային Կովկաս և երկրի այլ վայրեր, իսկ հետո՝ հիմնականում դեպի Հայկական ԽՍՀ: Մեր ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ Արցախի Ղարաբաղի համարյա յուրաքանչյուր գյուղից Միրին Ասիայի ու Հյուսիսային Կովկասի շատ Բաղամուսյան ժամանակի ընթացքում ձևավորվել են հարյուրավոր բնակիչներ:

Հատկապես 1960-ական թվականների սկզբներից շատ ինտենսիվ է դարձել Արցախի Ղարաբաղի հայության հոսքը դեպի Երևան, Չարենցավան, Հրազդան, Արավյան և Հայկ.ԽՍՀ մյուս Բաղամուսյան: Արցախի Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզի Մարտունու շրջանի միայն ճարտար գյուղից Հյուսիսային Կովկասի Բաղամուսյան ձևավորվել են ավելի քան 500, իսկ Երևանում շուրջ 400 բնակիչներ: Այս գյուղը հարյուրավոր բնակիչներ են ձևավորվել նաև Տաշիզի, Կոկանի, Աշխարաղ, Կրասնովոդսկ, Սամարղանդ և այլ Բաղամուսյան:

Այսպիսի պատկեր ունի նաև մարզի համարյա բոլոր գյուղերի բնակչության արտահոսքի աշխարհագրությունը: Այժմ մարզի գյուղական բնակավայրերում ոչ լրիվ տվյալներով կա ավելի քան վեց հազար զտարակ տուն:

Ինչպես էլ որ անսովոր ու զոհված լինեն պայմանները, մեր զատարկված կամ զատարկվող գյուղերի, առավելապես Արցախի Ղարաբաղի բնակավայրերի հազարամյակների խորքից եկող հայկական կյանքի հարստությունը պայմանավորված է բռնազարգացած մեր հայրենակիցներով (որոնց մեծ մասը արցախյան ծագում ունի) դրանց բնակեցումն ու վերաշենացումը:

Յուրաքանչյուր բնակավայրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման առաջին նախապայմանը համապատասխան Բաղամուսյան բնակիչների առկայությունն է: Կերպական հակահայկական

Բաղամուսյան հետևանքով ամայացած Միտոսաշենը ճորտ սկսեց վերակենդանանալ մի քանի հայրենասեր սխտորաշենի բնակիչների վերադարձով: Եվ այդ երբեմնի աշխույժ կյանք ունեցող գյուղը վերակենդանանում է:

Արցախի ծանր նկատագրի այս պայմաններում հայաստանաբնակ նախկին զարբանակները բազմաթիվ ստեղծել են կազմակերպություններ, որոնք կոչված են հնարավորին օգնություն ցույց տալու իրենց ծննդավայրերը վերադարձող, ինչպես նաև Աղբերակներից բռնազարգացած և Արցախում բնակվելու ցանկություն ունեցող Բաղամուսյաններին:

Հայկական ԽՍՀ Բաղամուսյան կազմող նախկին արցախցիների այդպիսի օգնությունը իրենց ծննդավայրերին արտահոստ կարող է անհշտ թվալ: Սակայն Արցախի, Երևանում միայն այս պայմաններում մեծ ու փոքր, նույնիսկ անհշտ օգնությունը խիստ կարևոր նախապայման է մարզի բնակավայրերի փերականգնման գործում: Այժմ ավելի քան Երկու տարվա շրջափակման դաժան ուղի անցած Արցախի առանց բացառության բոլոր գյուղերը սոցիալ-տնտեսական մշակութային զարգացման համար անհրաժեշտ օգնության խիստ կարիք ունեն: Երախտագիտությունը պետք է եղել, որ մայր Հայաստանը ամեն ինչ անում և ցույց է տալիս այդպիսի օգնություն: Դրան զուգահեռ յուրահատուկ կարևորություն ունի հայաստանաբնակ արցախցիների համայնականակերպությունների ստեղծումը, որոնցից յուրաքանչյուրը մշտական սերտ կապերի մեջ պետք է լինի իր ծննդավայրի հետ և կազմակերպի անհրաժեշտ օգնություն: Այդ օգնությունը կարող է լինել նախապահների, զրպուցների, սպասարկման օբյեկտների կառուցման, բարեկարգման, մասնագիտական օգնություն, կոնսուլտացիաների, որոշ տեսակի սերնդամբերների մատակարարման և շատ այլ բնագավառներում:

Հայաստանաբնակ բոլոր արցախցիները, համոզված ենք, մի նոր եռանդով կսկսեն մասնակցել իրենց ծննդավայրերի վերակենդանացման, բարեկարգման, սոցիալ-տնտեսական մշակութային զարգացման խնդիրների լուծմանը:

Սերգեյ ՄԵԼՔՈՒՄՅԱՆ
Աշխարհագրական գիտություններ
դոկտոր, պրոֆեսոր

Այնպետե՛ղ՝ մեր պատերը

Տարիները	Բնակչության բնական (հազ. մարդ)
1921	131,5
1923	157,8
1926	125,3
1939	150,8
1959	130,4
1970	150,3
1979	162,2
1989	185,0

Ինչպես երևում է աղյուսակից, 1939-1970 թվականներին մարզի բնակչությունը ոչ միայն չի անկում, այլև զգալի չափով նվազել է: Դրա գլխավոր պատճառը մարզը հայաբնակելու Բաղամուսյան ժամանակներից ընդամենը 132,3 հազար